

Läkaren en återkommande gestalt i Ibsens dramer

Det är i år 100 år sedan dramatikern Henrik Ibsen dog. I Norge har Nasjonalkomiteen for Ibsensatsningen sedan 1997 arbetat med att planera och koordinera markeringen av nationalskaldens död. Högtidlighållandet omfattar mer än 3 000 arrangemang över hela världen [1]. Henrik Ibsen föddes 1828 i Skien i en relativt välbärgad köpmansfamilj. Genom olyckliga affärer och tvivelaktig fallenhet för yrket gjorde fadern konkurs när Henrik var åtta år gammal. Familjen blev socialt utstött, modern försjönk i religiösa svärmerier och fadern i en djup depression. Ibsen återkommer ofta till social ostracism, ekonomiska problem och olika individers reaktioner på detta i sitt författarskap. Vid 15 års ålder begav han sig hemifrån för att försörja sig som apoteksbiträde i Grimstad på västra sidan av Oslofjorden. Vid 22 års ålder flyttade han till Kristiania med ambitionen att ta studentexamen (examen atrim). Det har spekulerats i, men aldrig belagts, att Ibsen själv hade ambitioner att bli läkare. Att han hade vissa medicinska kunskaper, sannolikt till följd av sitt arbete vid apoteket, framkommer ställvis i hans arbeten. I Kristiania arbetade han som journalist i radikal anda och verkade för att frigöra norskan från det danska språkliga och kulturella inflytandet. Han utvecklades till en entusiastisk förkämpe för den gamla norska bygdekulturen, vilket kommer till uttryck i hans tidiga dramatik, t ex

»Peer Gynt«. År 1852 flyttade han till Bergen där han arbetade som sceninstruktör vid Det Norske Theater. Fem år senare tillträdde han direktörsposten vid Kristiania Norske Theater. Teatern fick dock stängas 1862 på grund av dålig ekonomi, och Ibsen fick därefter tjänsten som litterär rådgivare vid Christiania Theater, en teater som under ledning av Bjørnstjerne Bjørnsson (1832–1910) från 1865 inledde en glänsande period i norsk teaterhistoria. 1863 fick Ibsen ett författarstipendium, och året därpå reste han utomlands. Under större delen av sitt liv levde han utomlands, främst i Italien och Tyskland, och återvände först i ålderdomen till sitt hemland.

Bland dramatiska författare intar Ibsen en minst sagt central position. Han räknas, vid sidan om Shakespeare, som den vars pjäser oftast spelas på internationella scener. De väckte ömsom skandal, ömsom förundran vid premiären, i synnerhet då de belyste kontroversiella ämnen i samtiden. Dramaturgiskt sett utmärks pjäserna av en mästertlig användning av retrospektiv teknik, och en blandning av realism och symbolism. Ofta dyker en person upp ur det förflutna, börjar nysta i tidigare händelser, kommer med antydningar och syftningar, och successivt blottas allt större revor i den välmående borgerliga fasaden.

Ibsens tidiga verk kan hänföras till nationella historiska skådespel i form av versdrama (»Kongsemnerne« 1863, »Brand« 1866, »Peer Gynt« 1867). Från och

HENRIK IBSEN
(1828–1906).
Målning av
Edvard Munch
1898.

Foto: Erich Lessing/IBL bildbyrå

DR STOCKMANN
i kretsen av sin familj från en uppsättning av »En folkefiende« på Nasjonaltheatret i Oslo 1942.
Foto: Ernest Rude

med början av 1870 övergår han till att skriva realistiska dramer, i borgerlig miljö och med färre skådespelare och med en successiv glidning mot naturalismen (»Samfunnets støtter« 1877, »Et Dukkehjem« 1879, »En folkefiende« 1882), för att avsluta med en rad symboldramer (»Villanden« 1884, »Rosmersholm« 1886, »Fruen fra havet« 1888, »Hedda Gabler« 1890 och »Når vi døde vågner« 1899)[2].

Läkaren som person och yrkesutövare har förvånansvärt ofta varit en återkommande figur i litterär gestaltning såväl i romaner som i dramatiska verk [3, 4]. En anhopning av läkaren som litterär gestalt finner vi i både romaner och dramatiska verk mot slutet av 1800-talet. Senare hälften av 1800-talet präglades av naturvetenskapens landvinningar inom medicinen, med flera viktiga upptäckter och ökad förståelse för patogenes. Den tidigare terapeutiska nihilismen ersattes av optimism och framtidstro. I och med utvecklingen av nya behandlingsmetoder och förbättrade behandlingsresultat ökade läkarens anseende [5]. Att läkaren i takt med detta blev alltmer respekterad och att han successivt kom att ersätta prästen som samhällsautoritet framfördes av Ibsen redan på 1860-talet [3]. Ibsenforskningen har inte kunnat ge någon säker förklaring till varför läkare så ofta förekommer i pjäserna. Frågan måste dock betraktas i ljuset av de rådande kulturella, filosofiska och vetenskapliga strömningarna i Skandinavien i slutet av 1800-talet. Litteraturteorin dominerades av Georg Brandes, som hävdade att diktarens uppgift var att producera verk som »sæter problemer under debat«. Samtidigt vann naturvetenskapen framsteg genom annat Darwins teorier. Ibsen var ingen naturvetenskapsman, men han försökte överföra ett naturvetenskapligt resonemang på filosofiska och moraliska företeelser, och införa dem som bärande teman i sin dramatik utan att undersöka om förutsättningarna för detta var möjliga. På så sätt föregriper han naturalismen. Läkarna får ofta representera Ibsens egna tankar om de nya vetenskapliga idéerna, ibland med tillägg av politiskt radikala förtecken. Dessa ställs mot de konservativa krafter, särskilt prästerskapet, eller pseudoradikala krafter som han ansåg lamslog samhället. Tydligast kommer detta till uttryck i motsatsförhållandet mellan »doktoren« och prästen Brand i pjäsen med samma namn, och i »badelege« Tomas Stockmanns kamp mot kommunstyrelsen i »En folkefiende«. Ibsen använder således läkarna som härolder för det moderna upplysta samhället, som resonörer för moraliskt tvivel och som symbol-

GEORG BRANDES
(1842–1927), dansk litteraturkritiker med ett stort inflytande på skandinavisk litteratur från 1870-talet fram till sekelskiftet. Han formulerade principerna för en ny realism i konsten och litteraturen, där problem skulle sättas under debatt.

gestalter med mer komplexa personligheter alltefter som den dramatiska teoribildningen utvecklades.

I Ibsens dramatiska produktion mellan 1866 och 1888 hittar man minst tio läkare med högst varierande personligheter och funktioner. Dessutom omnämns en specialist i Paris som Oswald Alving (»Gjengangere«) konsulterat, vilket kan syfta på den vid den tiden högst ansedde venereologen Jean A Fournier. Vissa medicinskt skolade eller intresserade personer som figurerar i olika sammanhang kan inte med säkerhet betraktas som läkare. Det gäller i första hand Mäster Sigard i »Kongsemnerne« (1863), Begriffenfeldt, en person som förestår en psykiatrisk asyl, och »den fremmede passasjer«, som båda förekommer i »Peer Gynt«. Av de tio är det bara två, badelege Tomas Stockmann (»En folkefiende«), och distriktslege Wangel (»Fruen fra havet«) som kan betraktas som huvudpersoner. I de övriga fallen framträder läkarna som resonörer och ger uttryck för sina, eller kanske snarare Ibsens egna, åsikter. Liknande berättartekniska grepp finner man i samtida dramatik, hos Strindberg och framför allt hos Tjechov.

Av de tio läkarna kan det vara intressant att mot bakgrund av utvecklingen av litteraturteorin särskilt analysera personlighet, livshållning och resonörsuppgift hos fyra stycken av dessa: dr med Rank (»Et dukkehjem«), doktor Tomas Stockmann (»En folkefiende«), doktor Relling (»Villanden«) och distriktslege Wangel (»Fruen fra havet«).

Dr med Rank är den ende av läkarna som har en akademisk titel, men i pjäsen har han paradoxalt nog inte någon funktion som läkare utan är bara en vän i familjen Helmer. Han är dock själv patient, drabbad av tabes dorsalis eller »ryggmarvstæring«, som han själv uttrycker det. Denna har han enligt fru Nora Helters uppfattning ärvt från sin far, som under sin tid som ung löjtnant var hemfallen åt »østers, trøfler og champagne« och sannolikt även andra därtill hörande förlustelser i livet. Som svar på uttalandet från Noras väninna fru Linde om att »man må jo leve, herr doktor« svarar han: »Ja det er jo den almindelige mening at det skall være så nødvendig.« Han är hemligt och stillsamt förälskad i Nora och yppar detta för henne när han är medveten om att han har endast kort tid kvar att leva. Han följer sin sorg för Nora med en påtagen cynism i sin väntan på att få ett slutgiltigt besked om sin sjukdoms svårighetsgrad. »Så snart jeg har fået fuld visshet for det værste sender jeg Dem et visitkort med et stort kors på, og da ved De ødeleggelsens vederstygglighed er begynt«, säger han. Så går han sin väg från det Alvingiska hemmet, och därmed sluter han sig till de övriga tolv i Ibsens dramatik som begår självmord.

Badelege Tomas Stockmann har återflyttat till sin hemby efter flera år i nordnorska fjällmarken. Han är läkare vid stadens badinrättning, en blomstrande verksamhet som skänker välstånd åt stadens innevånare. Efter misstanken om att badvattnet innehåller sjukdomsframkallande bakterier har han låtit ta vattenprov som bekräftar detta. Han vill nu offentliggöra sanningen men stöter på motstånd även av »den frisinnade pressen«, som tidigare i ord har sagt sig vilja stödja honom. Han kan karakteriseras som rättfram, ärlig men samtidigt naiv. Hans sanningsiver gränsar till det parodiska och självtvilliten till det patologiska. Doktor Stockmanns iver att offentliggöra sitt fynd och gripa sig an arbetet att få bort föreningen kan uppfattas symboliskt, i så motto att det inte var bakterier i vatten utan en mer allomfattande samhällsförgiftning som behöv-

de angripas. I sin argumentation var han dock en dålig strateg och en usel pedagog. Han klarade inte av att offentligt göra sina fynd på ett begripligt sätt. Doktor Stockmann exemplifierar det så kallade »Ibsenska temat«: Människans förhållande till sin livsuppgift. Detta är för Ibsen ett centralt problem, och han låter sina huvudkaraktärer vända sig mot halvhet i liv och tro och kräva allt eller inget utan kompromiss.

Att smittsamma sjukdomar och deras association till vattenkällor var ett ämne som låg i tiden kan illustreras av att koleravibrionen identifierats 1883 av Robert Koch (1843–1910), och några år tidigare hade Karl Josef Eberth (1835–1926) identifierat Salmonella typhi i vävnad på en patient.

»En folkefiende« publicerades 1882. Sambandet mellan vatten och smittsamma sjukdomar var således känt, men vilket agens som avses i pjäsen är oklart. I första akten framkommer denna osäkerhet med påpekan- det av doktor Stockmann att: »I fjor intraff her en del påfallande sjukdomstilfeller blant badegjesterne – både tyföse og gastriske tilfeller.« Dessutom säger sig doktor Stockmann vänta på svaret av »kemiske analyser« och inte bakteriologiska. I kontrast till dr Stockmanns mindre strategiska offentliggörande av sina fynd, med publicering i lokaltidningen Folkebudet, kan ställas den verkliga dr John Snow (1813–1858). Dr Snow var en av miljömedicinens förgrundsgestalter, men även känd som anestesilog vid flera av drottning Victorias nio förlossningar. Han gjorde en mer epidemiologiskt vetenskaplig undersökning i London 1854 och publicerade sina observationer i The Lancet. Genom att ha kartlagt insjuknandet i kolera i olika distrikt i London kunde han visa att dessa var relaterade till en särskild vattenpump på Broad Street. Han framlade sina teorier vid ett möte med de lokala myndigheterna och kunde i sina memoarer konstatera att: »The pump was removed on the following day« [6].

Under den korta tidsrymden mellan »En folkefiende« och »Villanden«, alltså mellan 1882 och 1884, ägde en märklig omvälvning rum i Ibsens tankevärld. Han började tvivla på att sanningskrav och sanningsförkunnelse kunde hjälpa människorna. I ett brev från 1884 säger han sig ha »ophørt at stille almengyldige fordringer«. I »Villanden« bringar sanningsägaren Gregers Werle, som har åtskilligt gemensamt med prästen Brand, bara olycka med sin sanningsiver. Han blir tragisk och löjlig genom sin naivitet, sin brist på verklighetsförankring och fantasi. Skildringen av denne överspände idealist innehåller element av diktarens själv-rannsak. Mot Gregers Werle ställs nu doktor Relling, vars utsagor sannolikt är de ått mest kända och citerade i Ibsens dramatik. Hans uppfattning är: »Tar du livsløgnen fra et gjennomsnittsmenneske, tar du lykken fra dem med det samme.« På frågan från Gregers Werle vilken typ av behandling han använder svarar han: »Min sedvanlige. Jeg sørger for å holde livsløgnen oppe /.../ For livsløgnen er det stimulerende prinsipp det, ser de.« Detta kan sägas karakterisera såväl hans livshållning som hans terapeutiska arsenal. Hans enda medicinska insats blir att konstatera dödsfallet när Hedvig, efter att ha missförstått Gregers uppmaning till offerhandling, skjutit sig själv och inte vildanden: »Hjertet er truffet, indre forblødning, hun døde på stedet.« Han försöker lossa pistolen från hennes hand, men konstaterar: »Den sitter så fast, så fast.« Hedvigs mor Gina Ekdal utbrister: »Nei, nei Relling, brekk ikke fingrene hennes, la pistolen sitte.« Detta kan tolkas symboliskt, eller också hade Ibsen villfarelsen att likstelhet inträder momentant. Samtiden, som var van vid att Ibsens realistis-

»FRUEN FRA HAVET«

sattes upp på Stockholms stadsteater 2006 med Gunilla Rööf som Ellida och Lars Green som dr Wangel.

Foto: Petra Hellberg

ROBERT KOCH (1843–1910).

JOHN SNOW (1813–1858).

LÄKARE I IBSENS DRAMATIK

»Doktoren« i Brand, 1864–66; »Den fremmede passasjer« i Peer Gynt, 1869; verkslege Fjedbo i De unges forbund, 1869; livlege Oribases och livlege Cæsarios båda i Kejser og galilæ, 1876; dr med Rank i Et dukkehjem, 1879; dr Tomas Stockmann i En folkefiende, 1882; dr Relling i Villanden, 1884; distriktslege Wangel i Fruen fra havet, 1888; dr Herdal i Bygmester Solness, 1892.

ka eller naturalistiska dramer skulle vara stridsinlägg, stod förbryllad inför »Villanden« med dess symbolik och dess erton av medlidande och tvivel. Mottagandet i pressen var kyligt, och publiken svek, men eftervärlden har ansett det som ett av dramatikens mästerverk.

»Fruen fra havet« kan snarast karakteriseras som ett tidigt kriminaldrama. Handlingen utspelar sig under ett par somrardagar kring distriktslege Wangel och hans fru Ellida. Stycket har spelats på Stadsteatern i Stockholm under 2006. Wangel älskar sin hustru, som dock under hand avslöjar en rad neurotiska, för att inte säga psykotiska, drag bottnade i en oavslutad kärleksaffär med en sjöman. Därför dras hon till havet. Problematiken ställs på sin spets när sjömannen, som dessutom är mördare, återkommer på ett fartyg till den norska kuststaden. Wangel föreslår att Ellida ska resa bort ett tag för att komma till insikt om vad hon egentligen själv vill. »Det kan bli en helsebot for deg«, säger den förstående maken. Det har i Ibsenforskningen påpekats att Ibsen här föregriper Freuds teorier om psykoanalysen och valavgörandets terapeutiska effekt på neurosen. Här upplever doktor Wangel en av sina terapeutiska triumfer dessutom på hemmaplan. När Ellida förstår att hon måste träffa ett livsavgörande val säger hon: »Du har været en god lege for meg, du fandt – og du vovet og bruke det rette middel – det eneste som kunde hjælpe meg.« Hon stannar hos sin man och säger: »Nu kommer jeg til deg i frihed – frivillig, og under ansvar.«

Ibsens personliga inställning till läkare och medicinsk behandling var inte helt okomplicerad. På sin 70-årsdag lär han ha yttrat: »Jeg har aldrig været syg, ikke en eneste dag i mit liv. Jeg har aldrig konsulteret le ge. Jeg har aldrig benyttet recept. Og det tiltrods for, at jeg ofte har været i feberluft og udsat mig for sygdomme« [7]. Detta motsägs dock av att han sedan 1891 hade flitig kontakt med flera läkare i vänkretsen (Christian Sontum och Peter Holst) som han såg som sina husläkare [8]. Han behövde dock inte tätare konsultationer förrän han drabbades av slaganfall 1900, med upprepning 1901 resulterande i högersidig hemipares och afasi. Han sköttes med dagliga besök mellan 1903 och 1906 av dåvarande ordföranden för Det Norske Medicinske Selskab, Edvard Bull, och avled i hemmet i maj 1906.

Carl Lindgren

barnläkare, universitetslektor och studierektor för Doktorsskolan, Karolinska institutet, Stockholm

Läs mer Referenslista <http://larkiv.lakartidningen.se>